

บทที่ ๔

ไตรลักษณ์ สัจจะแห่งชีวิต

คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่ประการหนึ่งที่สำคัญ คือ พื้นฐานความเข้าใจในสรรพสิ่งว่าสรรพสิ่งนั้นต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ คือ ไตรลักษณ์

๑. ความหมายของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งที่ต้องดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติ หรือสามัญลักษณ์ ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

ปรากฏการณ์ทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบรรดาสรรพสิ่งทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงได้สอนไตรลักษณ์ โดยให้มนุษย์ศึกษาจากร่างกายของตนเอง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“...รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา... เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น”^๑

๒. องค์ประกอบของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ที่พระพุทธเจ้าสอนไว้นั้นให้พิจารณาจากรูป อันหมายถึงร่างกายที่ประกอบไปด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสำคัญว่ามีลักษณะดังนี้

๒.๑ อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วไม่สามารถคงอยู่ได้ ต้องเสื่อมสลายไปเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา อนิจจตานี้เป็นพื้นฐานรองรับความจริงของสรรพสิ่งว่าไม่เที่ยง ซึ่งสรรพสิ่งนั้นมีลักษณะ ๔ ประการคือ

ก. อุปาทายปวัตติตโต คือ เป็นไปโดยการเกิดและการสลาย เกิดดับๆ มีแล้วกลับไม่มี

ข. วิปริณามโต คือ เป็นสิ่งแปรปรวน เปลี่ยนแปลงสภาพอยู่ตลอดเวลา

ค. ตาวกาลิกโต คือ เป็นสิ่งที่อยู่ได้ชั่วคราว

ง. นิจุจปฏิกุเขปโต คือ ปฏิเสธความเที่ยงแท้

ลักษณะทั้ง ๔ นั้นถ้าบุคคลรู้จักสังเกตพิจารณา จะพบว่าสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอตลอดเวลา แต่โดยมากแล้วบุคคลทั่วไปมักมองข้าม เช่น เด็กที่เจริญเติบโตขึ้นจนเป็นหนุ่มสาว แก่ และตายในที่สุด โดยทั่วไปเราจะเห็นได้ว่าเป็นบุคคลเดียวกัน แต่ถ้านำรูปถ่ายสมัยเด็ก หนุ่มสาว แก่ มาเปรียบเทียบกันจะเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องได้ชัดเจน สรรพสิ่งในโลกก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

๒.๒ ทุกขตา คือความเป็นภาวะไม่คงทนถูกกดดันให้เปลี่ยนแปลงทุกขณะ มีการเกิดขึ้น และการแตกสลาย ซึ่งเป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ในทุกขตานี้มีทุกข์ที่เกิดขึ้นอยู่ ๓ ประการคือ

ก. ทุกขทุกข์ คือ ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจ ได้แก่ ความเจ็บปวดทางร่างกาย ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

ข. วิปริณามทุกข์ คือ ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หมายถึง ความรู้สึกที่เราเรียกว่าสุขนั้น ที่จริงคือการเปลี่ยนแปลงระดับของความทุกข์เท่านั้น

ค. สังขารทุกข์ คือ ทุกข์ตามสภาพสังขาร หมายถึง สิ่งปรุงแต่งทั้งหลายที่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๕ ทั้งหมดเป็นทุกข์ เพราะเมื่อมีการเกิดขึ้น และเสื่อมสลายของปัจจัยต่างๆ ด้วยความจำเป็น ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทำให้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ความรู้สึกทุกข์จึงเกิดขึ้น

๒.๓ อนัตตตา คือ ความไม่มีตัวตน ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่มีใครบังคับควบคุมได้ แต่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ซึ่งลักษณะของอนัตตตานี้มี ๔ ประการคือ

ก. สุนทรียโต หมายถึง วางเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา จากความเป็นนั้น เป็นนี้ ที่กำหนดหมายกันขึ้น

ข. อสุสามิกโต หมายถึง ไม่มีตัวตนของใครและไม่เป็นของตนใดๆ คือไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นของใครจริง ไม่มีตัวตนของใคร

ค. อวสวตุดนโต หมายถึง ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อใคร ไม่มีใครบังคับได้ ไม่มีใครเป็นใหญ่เหนือใคร จะสั่งให้บังคับเป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ แต่ขึ้นต่อเหตุปัจจัย

ง. อตตปฏิกุเขปโต หมายถึง ชัดแย้งต่ออัตตา ดำเนินไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ไม่มีตัวตนต่างหากแทรกแซงบงการอันใด^๒

ลักษณะของอนัตตตานี้มองไม่ค่อยเห็นเพราะความเป็นหน่วยรวมปิดบังไว้ อนัตตตาจึงไม่ปรากฏ เช่น กางเกงที่จริงแล้วก็คือเส้นด้ายหลาย ๆ เส้นมารวมกัน กลายเป็นผ้า แล้วนำผ้านั้นมาตัดเป็นกางเกงแต่ไม่ค่อยมีใครคิดกันในเรื่องเหล่านี้ ตามความจริงแล้วหากดึงด้ายออกมาที่ละเส้นความเป็นกางเกงก็จะหมดไป สิ่งอื่น ๆ รวมทั้งมนุษย์ก็เช่นกัน เมื่อเอาหน่วยรวมออกไปแล้ว ความเป็นอนัตตตาก็จะปรากฏทันที

กล่าวโดยสรุปหลักไตรลักษณ์นั้นเป็นการใช้เหตุและผล วิเคราะห์ถึงสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติและสรรพสิ่งว่ามีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีสิ่งใดมั่นคง ไม่มีสิ่งใดที่มนุษย์ควรยึดมั่น ถือมั่นแม้แต่ตนเอง

บรรณานุกรมและเชิงอรรถ

^๑ ส.ส.๑๗/๕๑/๔๘/๔๕

^๒ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) พุทธธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒) หน้า ๗๐